

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОПЕРАЦІЇ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Бурангулов А. В.

У науковій статті досліджено запропоновані вченими позиції щодо визначення поняття «спеціальна операція», яку проводять органи та підрозділи МВС України. За підсумками проведеного аналізу наукових праць і положень чинного законодавства України запропоновано авторське визначення поняття «спеціальна операція» та з'ясовано його зміст.

Ключові слова: спеціальні операції, органи та підрозділи МВС України, тактичні операції, службово-бойова діяльність, спеціальні заходи, надзвичайна ситуація.

В научной статье исследованы предложенные учеными позиции относительно определения понятия «специальная операция», которую проводят органы и подразделения МВД Украины. По итогам проведенного анализа научных работ и положений действующего законодательства Украины предложено авторское определение понятия «специальная операция» и выяснено его содержание.

Рассмотрены основные признаки специальных операций, а также установлена взаимосвязь последних с чрезвычайными обстоятельствами и особыми условиями деятельности органов и подразделений МВД Украины.

Ключевые слова: специальные операции, органы и подразделения МВД Украины, тактические операции, служебно-боевая деятельность, специальные меры, чрезвычайная ситуация.

This scientific article examines the positions proposed by scientists regarding the definition of the concept of "special operation", which are carried out by the bodies and subdivisions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

Based on the results of the analysis of scientific works and provisions of the current legislation of Ukraine, the content of the concept "special operation" is established.

A separate issue examined the main features of special operations, as well as the relationship of the latter with extraordinary circumstances and special conditions for the activities of bodies and units of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

The further theoretical development of the classification of special operations conducted by the bodies and subdivisions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, which includes special operative preventive and complex operative preventive operations, is grounded.

Key words: special operations, bodies and subdivisions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, tactical operations, service and combat activities, special measures, emergency.

Постановка проблеми. Проведення спеціальних операцій органами та підрозділами Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) України сьогодні є найбільш ефективним засобом вирішення завдань боротьби зі злочинністю за особливих умов для їхньої діяльності. Ми погоджуємося з думкою тих науковців, які вважають, що це насамперед пов'язано з тим, що за результатами проведення зазначених заходів забезпечується нормалізація оперативної обстановки, безпека громадян, а також здійснюється профілактичний вплив на осіб, що вчиняють протиправне діяння [1].

Безперечно, необхідність у проведенні спеціальних операцій виникає в умовах ускладнення оперативної обстановки, коли для її нормалізації необхідне здійснення комплексу рішучих і швидких спеціальних заходів, які виходять за межі повсякденної службової діяльності співробітників органів і підрозділів МВС України. Спеціальні операції є одним із найбільш складних видів діяльності зазначених органів. Характерним для них є залучення порівняно великої кількості різних за складом, підпорядкованістю та призначенням сил і засобів органів і підрозділів МВС України, а в деяких випадках й інших державних органів. Кінцева мета спеціальної операції досягається вжиттям низки заходів: оперативних, режимних, слідчих та інших заходів і різного роду бойових дій, що відрізняються високою маневреністю, швидкою зміною обстановки, динамічністю.

Одним із проблемних моментів під час здійснення на практиці спеціальної операції органами та підрозділами МВС України є відсутність повного всеохоплюючого розуміння поняття «спеціальна операція». На жаль, у чинному законодавстві відсутні поняття і тлумачення операцій, що здійснюються зазначеними органами, їх різновидів, умов проведення й загальних принципів організації. Натомість у нормативних документах МВС України наявні різні трактування поняття «операція», у свою чергу, поняття «спеціальна операція» зараховано до широкого кола здійснюваних заходів. Однак загальноприйнятої дефініції цього поняття нині немає. Відповідно, виникає потреба у визначенні поняття «спеціальна операція», яке є найбільш наближеним до прийнятого у військовій науці. Відсутність визначення теоретичного складника цього поняття призводить до того, що недостатньо чітко зазначаються деякі пріоритетні напрями діяльності органів і підрозділів МВС України. Відповідно, проблема визначення поняття «спеціальна операція» має досить складний характер і заслуговує на особливу увагу.

Виходячи із цього, метою статті є аналіз наукових позицій учених і нормативно-правових актів, які подають тлумачення поняття «спеціальна операція», що проводять органи та підрозділи МВС України, з'ясування поняття і змісту спеціальної операції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти визначення поняття «спеціальна операція» та його тлумачення досліджувалися в наукових працях вітчизняних і зарубіжних учених. Серед останніх можна назвати К.В. Антонова, В.П. Бахіна, В.П. Бірюкова, Р.С. Белкіна, Д.В. Гребельського, М.О. Демидова, Ю.В. Дубка, О.Ф. Долженкова, М.В. Корнієнка, В.В. Крикуна, В.М. Кульчицького, І.П. Козаченка, В.А. Лаптія, А.Ф. Майдікова, Ю.Б. Оболенського, В.М. Плішкіна, М.А. Погорєцького, А.І. Пясецького, В.Л. Регульського, М.Б. Саакяна, В.Г. Самолова, І.В. Сервецького, В.А. Ситника, М.М. Смолюї, А.С. Спаського, В.Л. Трасковського й інших науковців.

Аналіз теоретичних поглядів указаних науковців дав можливість не тільки оцінити стан проблеми, що

досліджується, а й визначити коло питань, які раніше не обиралися як предмет наукових досліджень. Відповідно, відсутність самостійних досліджень загальнотеоретичних засад визначення поняття і змісту спеціальних операцій, які проводять органи та підрозділи МВС України у складних сучасних умовах, негативно відображається на розвитку теоретичних аспектів, спрямованих на вдосконалення їхньої діяльності, а отже, і на практичну реалізацію.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз законодавчих актів України свідчить про те, що нормативна база не містить визначення поняття «спеціальна операція», які проводять органи та підрозділи МВС України, тобто нині маємо відсутність однозначного розуміння спеціальної операції. Зокрема, Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» у п. 5 ст. 8 передбачає право оперативних підрозділів «проводити операції із захоплення злочинців, припинення злочинів, розвідувально-підривної діяльності спецслужб іноземних держав, організацій та окремих осіб» [2], але не дає тлумачення цього поняття. До вказаного варто додати, що відомчі нормативні акти МВС України і спеціальна література містять різні визначення, що стосуються того чи іншого виду операцій. Отже, відсутність загальноприйнятої дефініції поняття «спеціальна операція» сприяє необхідності визначення цього поняття, наближеного до прийнятого у військовій науці, що містить ознаки всіх операцій, проведених органами та підрозділами МВС України.

Відповідно до викладеного, вважаємо за необхідне передусім розглянути поняття «операція». Відомо, що слово «операція» походить від латинського «operatio», тобто дія, спрямована на виконання певного завдання: фінансового, кредитного, виробничого, торгівельного тощо [3, с. 356].

В історичному аспекті поняття «операція» щодо військової справи вперше вжив у мемуарах англійський військовий теоретик Генріх Ллойд (1729–1783). Пізніше ідеї Г. Ллойда про поняття «операція» розвили в працях німецький генерал Дітріх Бюлов (1757–1807) і генерал французької, а потім російської армії Антуан Анрі Жоміні (1779–1869). Як влучно зазначив Р.А. Савушкін, «на рубежі XIX–XX ст. це поняття було доволі розповсюджено у військовій науці, хоча операція, як форма воєнних дій, застосовувалася давно, з виникненням збройної боротьби» [4, с. 78–79].

Енциклопедичне визначення поняття «операція» (воєн.) передбачає форму ведення воєнних дій оперативними (оперативно-стратегічними) об'єднаннями збройних сил; сукупність погоджених за метою, місцем і часом битв, боїв та ударів, проведених на театрі воєнних дій чи стратегічному (операційному) напрямку за єдиним задумом і планом для вирішення стратегічних оперативно-стратегічних або оперативних завдань [5, с. 64].

Часто в наукових дослідженнях з криміналістики, оперативно-розшукової діяльності, кримінально-виконавчого права, окрім поняття «операції», учені вживають поняття «тактичні операції» «профілактичні операції», «комплексні операції» та «спеціальні операції». Розглянемо деякі із зазначених понять.

Відзначимо, що найбільш розповсюджено є поняття «операція», яке використовувалося ще в нормативних документах радянської міліції. До 90-х років ми-

нулого сторіччя в більшості робіт поняття «операція» передбачало комплекс заходів з локалізації відповідних подій без визначення та кваліфікації цих заходів, таких ознак операції, як задум, задіяні сили, плановість та узгодженість їх дій, термін, місце (територія та її умови), порядок управління [6]. Водночас до початку 1970-х років у військовій науці було введено поняття «спеціальна операція», «профілактична операція», «комплексна операція».

Щодо найбільш розповсюдженого поняття «операція» існують такі думки учених. Так, Д.В. Гребельський визначає операцію як систему (сукупність) оперативно-розшукових та інших службових заходів, здійснюваних централізовано й за скоординованим планом у короткий відрізок часу, при максимальному зосередженні сил і засобів на визначеному напрямі боротьби зі злочинністю [9, с. 77]. Розкриваючи зміст цього поняття, І.М. Лузгін вважає, що операція – це складаний комплекс оперативно-тактичних і пошукових заходів, спрямованих на виявлення й затримку злочинця, пошук викраденого майна [8, с. 109], при цьому підкреслюючи, що її проведення здійснюється без участі слідчого.

Загалом військова наука ще з часів Клаузевіца (1780–1831), який стверджував, що тільки «бій є справжньою військовою діяльністю» і «війна володіє тільки одним засобом – боєм» [9, с. 218], розглядає бій як основну форму тактичних дій і навіть єдиний засіб досягнення перемоги [10, с. 16]. Отже, у військовій науці під операцією варто розуміти сукупність погоджених і взаємозалежних за метою, місцем і часом битв, боїв та ударів.

Відзначимо, що в оперативно-службовій діяльності органів і підрозділів МВС України, спеціальні бойові дії допускаються лише як крайній захід, до якого вдаються тільки тоді, коли всі інші заходи вичерпані й не принесли позитивного результату. Відповідно до викладеного, деякі автори вважають, що поняття «операція», що проводять органи та підрозділи МВС України, можна визначити як комплекс погоджених і взаємозалежних за метою, місцем і часом заходів і дій, які здійснюють вищезазначені державні органи за єдиним планом і задумом, спрямовані на захист суспільних відносин від протиправних зазіхань [11, с. 31]. На нашу думку, частина таких операцій взагалі не передбачає ведення спеціальних бойових дій.

Разом із тим будь-яка операція, яку проводять органи та підрозділи МВС України, має перелік характерних ознак. Уважаємо за необхідне акцентувати увагу виключно на ключових ознаках. По-перше, це наявність комплексу заходів (організаційних, правових, оперативно-службових, карно-процесуальних, психологічних, матеріально-технічних тощо), які лише в сукупності можуть забезпечити виконання завдань у надзвичайних умовах.

По-друге, це скоординоване використання сил і засобів Національної поліції, Національної гвардії й інших органів і підрозділів МВС України.

По-третє, єдине керівництво угрупованням сил і засобів; значний просторовий розмах (залежно від виду й масштабу надзвичайної пригоди, обсягу заподіяних негативних наслідків).

По-четверте, планова основа, узгодження та координація всього комплексу заходів і дій за метою, часом, місцем, способом; керівництво з боку спеціально

створеного органа: об'єднаного оперативного штабу, оперативного штабу чи групи управління.

По-п'яте, виникнення надзвичайних обставин зумовлює зміну форм діяльності органів і підрозділів МВС України, що виражається в тимчасових перебудовах структури, у методах і прийомах роботи угруповання сил і засобів.

Водночас ці ознаки повною мірою притаманні операціям, що здійснюються на оперативного-стратегічному або оперативному рівнях. Операції, проведені на оперативного-тактичному рівні, відрізняються значно меншим просторовим обсягом вирішуваних завдань.

У свою чергу, останнім часом серед іншого в таких науках, як оперативно-розшукова діяльність, часто використовується поняття «спеціальна операція». Уважаємо, що тлумачення поняття «спеціальна операція», яке зазначають учені в наукових роботах і навчальних посібниках, різноманітне, однак підхід щодо визначення цього поняття простежується загальний.

Так, на думку В.О. Лаптія, спеціальна операція являє собою комплекс погоджених і взаємопов'язаних за метою й часом роз'яснювально-профілактичних, запобіжно-наглядних, оперативно-розшукових, розвідувально-пошукових, кримінально-процесуальних заходів, примусових, бойових та інших передбачених законом дій, що здійснюють органи внутрішніх справ за єдиним задумом і планом для вирішення завдань захисту прав і свобод людини, життя і здоров'я громадян, інтересів суспільства й держави, власності всіх форм, навколишнього середовища від протиправних посягань, якщо вичерпані всі способи, методи та форми упередження, локалізації й ліквідації надзвичайних ситуацій і вони не принесли бажаного результату [12, с. 99].

Ця наукова позиція автора зазнає деякої критики, а саме ми погоджуємося з думкою М.Б. Саакяна, який вважає, що тут потребує уточнення застосування й відповідність понять «операція» та «спеціальна операція» за конкретним видом надзвичайних ситуацій.

Так, В.О. Лаптія зараховує до «спеціальної операції» тільки такі операції, які виконують завдання, що виникають із соціальних явищ криміногенного характеру. До цих явищ учений зараховує ті, що являють собою підвищену суспільну небезпеку: припинення групових антигромадських проявів; розшук злочинців, які вчинили злочин; визволення захоплених злочинцями транспортних засобів і визволення заручників; відбиття нападу на важливі об'єкти, затримання озброєних злочинців, що чинять збройний опір. Отже, оскільки наведений перелік вичерпний, тому нескладно визначитись, що кожна наведена надзвичайна ситуація криміногенного характеру має відповідне правове регулювання протидії: різноманітні настанови (типові плани), закріплені наказами МВС України (операції «Сирена», «Грім» тощо).

Наукові пошуки Ю.В. Дубка щодо визначення поняття «спеціальна операція» зводяться до комплексу погоджених за метою, часом і місцем (пунктом) спеціальних заходів, бойових та інших дій, що здійснюються за єдиним задумом і планом органами внутрішніх справ самостійно чи у взаємодії з військовими, іншими зацікавленими відомствами для нормалізації надзвичайної

обстановки або локальної надзвичайної ситуації, захисту законних прав та інтересів громадян, суспільних відносин від протиправних зазіхань [11, с. 35].

Досліджуючи поняття «спеціальна операція» й підтримуючи попередню позицію Ю.В. Дубка, А.І. Пясецький і В.ІІ. Трасковський під спеціальною операцією розуміють комплекс погоджених єдиним планом і пов'язаних між собою єдиним задумом і часовим періодом оперативно-розшукових, режимних заходів і бойових дій органів внутрішніх справ, які здійснюються у взаємодії з іншими органами, підрозділами або самостійно, за наявності надзвичайної обстановки, особливих умов з метою якнайшвидшої нормалізації цієї обстановки й захисту законних прав громадян, суспільних відносин від протиправних посягань [13, с. 223].

Вивчаючи дії підрозділів органів внутрішніх справ під час затримання озброєних злочинців, інші учені, а саме Г.М. Крутов і В.Т. Васильєв, розуміють під спеціальною операцією сукупність узгоджених за метою, місцем і часом оперативно-розшукових, слідчих, режимних заходів і військових дій, які проводяться органами внутрішніх справ за єдиним планом і під єдиним керівництвом, спільно з іншими силовими структурами з метою вирішень тактичних завдань [14, с. 5].

З приводу тлумачення поняття «спеціальна операція» О.Ф. Долженков, М.Б. Саакян і В.Л. Ортинський сформулювали таке визначення: «... це комплекс погоджених та взаємопов'язаних за метою та часом заходів та дій, що здійснюються за єдиним задумом і планом, типовий варіант яких передбачений відомчими нормативними актами з метою локалізації надзвичайної обстановки криміногенного (некриміногенного) характеру» [15, с. 5].

У дослідженнях В.А. Ситника з приводу визначення спеціальної операції в теорії правничих наук простежується таке більш вузьке авторське визначення. Так, на думку цього автора, спеціальна операція – це поєднання комплексу роз'яснювально-профілактичних, оперативно-розшукових, режимних, кримінально-процесуальних і силових заходів, використовуваних для припинення діяльності організованих злочинних структур у тих напрямках, де вони заподіюють найбільшу шкоду державі [16, с. 3-5].

Отже, з урахуванням зазначених дефініцій вважаємо за необхідне сформулювати авторське визначення поняття «спеціальна операція», під яким доцільно розуміти сукупність ретельно спланованих і скоординованих оперативно-профілактичних, розшукових, слідчих та інших дій (заходів), які виконують більшість органів і підрозділів МВС України, що здійснюються централізовано за єдиним планом, в одному або декількох регіонах, очолювані керівником спецоперації (заступником міністра МВС, головою Національної поліції, начальником відповідного ГУМП), спільно з іншими силовими структурами, спрямовані на досягнення єдиної мети й максимальних результатів щодо охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю. До вказаного додамо, що дії органів і підрозділів МВС України в спеціальних операціях є ефективними тільки тоді, коли здійснюються на основі єдиного задуму і плану, погоджені за метою, часом і місцем (пунктам), тобто мають усі ознаки операції як такої.

Література

1. Пясецький А.І., Трасковський В.Л. Поняття спеціальної операції та його значення для практичної діяльності органів внутрішніх справ. URL: <http://inter.criminology.op.ua.edu.ua/?p=1075>.
2. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 року. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 22. Ст. 303.
3. Словарь иностранных слов. 18-е. изд. Москва: Рус. яз., 1989. 624 с.
4. Савушкин Р.А. К вопросу о возникновении и развитии операций. Военно-исторический журнал. 1979. № 5. С. 78-82.
5. Советская военная энциклопедия: в 8 т. / гл. ред-комиссия: Н.В. Огарков (предс.) и др. Москва: Воениздат, 1978. Т. 6: Объекты - Радиокомпас. 671 с.
6. Бородич А.А. Операции по задержанию группы преступников. Омск: Омск. высш. шк. милиции МВД СССР, 1990. 69 с.
7. Гребельский Д.В. Теоретические основы и организационно-правовые проблемы оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел. Москва, 1977. 174 с.
8. Лузгин И.М. Методологические проблемы расследования. Москва: Юрид. лит., 1993. 216 с.
9. Клаузевиц К. О войне. 5-е изд. Москва: Воениздат, 1941. Т. 1. 356 с.
10. Тактика / под ред. В.Г. Резниченко. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Воениздат, 1987. 496 с.
11. Дубко Ю.В. Про термін «спеціальна операція». Вісник Ун-ту внутр. справ. 2001. Вип. 13. С. 30-36.
12. Лаптії В.А. Система управління органами внутрішніх справ в особливих умовах: теоретичні та практичні проблеми: навч. посіб. Київ: РВВ МВС України, 1997. 136 с.
13. Пясецький А.І., Трасковський В.Л. Поняття спеціальної операції та його значення для практичної діяльності органів внутрішніх справ. Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ України. 2001. № 4. С. 219-221.
14. Дії підрозділів органів внутрішніх справ при захопленні озброєних злочинців та визволенню заручників / Г.М. Крутов, В.Т. Васильєв та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук А.М. Бандурки. Харків: Ун-т внутр. справ, 2000. 33 с.
15. Долженков О.Ф., Саакян М.Б., Ортинський В.Л. Оперативно-тактичні операції: монографія. Львів: ОЮІ НУВС ЛІВС, 2004. 358 с.
16. Ситник В.А. Визначення спеціальної операції в теорії правничих наук. Форум права. 2014. № 2. С. 403-408. URL: [Http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_2_71.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_2_71.pdf).

Бурангулов А. В.,
*викладач кафедри тактико-спеціальної
та вогневої підготовки
Одеського державного університету
внутрішніх справ*